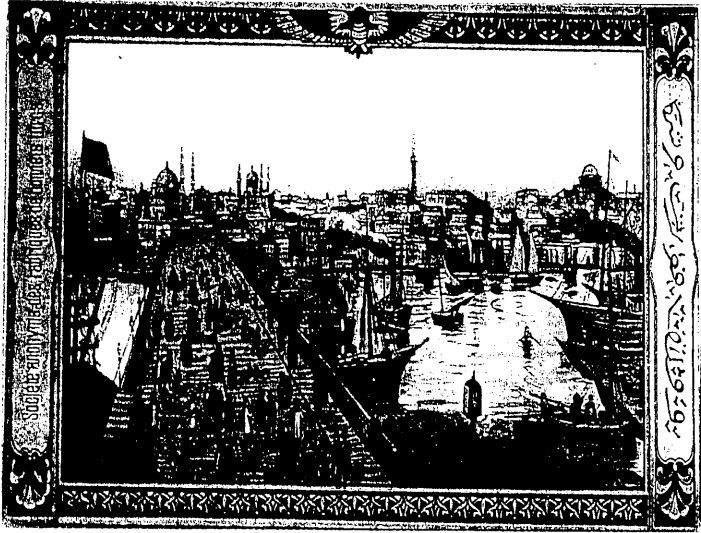
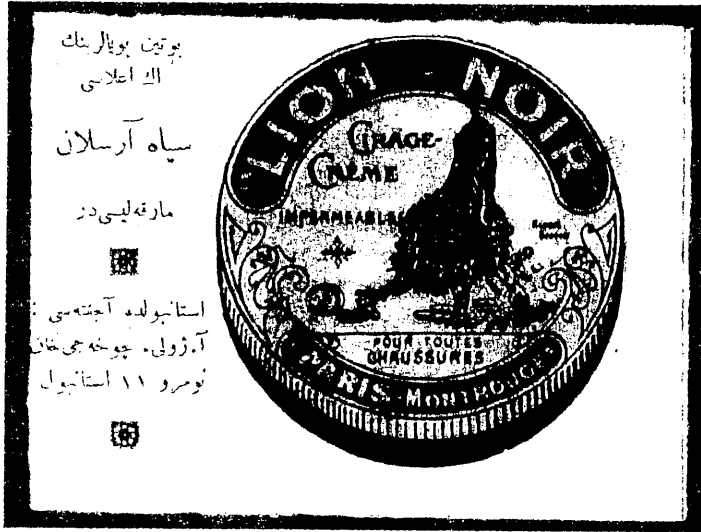

DOĞU BAKI sayı 17 Kasım 2001

Üst Resim: "Osmanlı Pazarını İstila Eden İthal Mallarından Bir Örnek: Siyah Aslan Fotin Boyası"

Alt Resim: "Osmanlı Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı, Nüfusun Çoğunluğunun Giydiği Feslerin Dışarıdan Alınmasıyla Anlaşılabilir: Avusturya Malı Feslerde Rastlanan Bir Fes Kağıdı"

Türkiye'nin 150 Yıllık Toplumsal Tarihi, Alpay Kabacalı, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti.

OSMANLI MALİYESİNİN İFLASI VE 1854 İSTİKRÂZİ

Bülent Arı*

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı hükümeti bir yandan bütün kurumlarını modernleştirmeye çalışırken, başını alıp giden israf ve sefâhet de maliyeyi gittikçe bozmuştu. Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir'inde ayrıntılı olarak, Maruzât'ında ise özet halinde, mâlî buhranın sebep ve sonuçlarını açıklamaktadır. Mısır'da Mehmed Ali Paşa meselesi halledildikten sonra, onun ailesinden İstanbul'a gelenler, getirdikleri servetleri bol bol harcayarak devlet ricâline kötü örnek olmuşlardı. Artık boğazda yalılar alınıyor, Avrupa'dan ithal edilen lüks mallara yüksek meblağlar ödeniyordu:

Lâkin memurîn ay başlarında maaşlarını alıp hoş geçinir ve esnaf dahî mebâliğ-i külliye kazanır olduğundan işin sonunu düşünmezler idi. 1267(1851) senesinde Maliye Nazırı Nafiz Paşa bir gün "ay başında aylıklar verilemeyip bir hafta te'hîre mecbûriyet geldiğini" beyan edecek, vükelâya hayret ve dehşet geldi. "Ayın birinde aylıklar verilemez ise Hazine ilân-ı iflas etmiş olur" deyu herkes düşünmeğe vardı.¹

* Bülent Arı, Çankaya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi.

¹ Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, 1-12, Ankara: TTK, 1986, s 21-22.

Devlet harcamalarında tasarruf etmek yerine hemen Fransa ile bir istikraz anlaşması yapıldı. Dışardan borçlanmaya bazı itirazlar olduysa da, Fransız elçisi ısrar ederek:

"bu anlaşmayı bozmayın. Alemin halini beğenmiyorum, ihtimal ki bir muharebe zuhur eder. Elinizde biraz altın bulunsun"

diye nasihat ediyordu. Fakat Sultan Abdülmecid dışardan borçlanmaya şiddetle karşı çıkarak:

"eğer bu istikraz bozulmazsa istifa ederim"

demmişti.² Mâlî sıkıntı atlatıldıktan sonra hemen ardından Rus tehlikesi baş gösterdi. 1853 yılında İstanbul'a gelen Rus elçisi Prens Menşikov, diplomatik teamüllerin dışında bazı davranışlar sergilemekle kalmayıp, Bab-ı Ali'den kabul edilemeyecek taleplerde bulunduğunda, İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Lord Stratford de Redcliffe'nin tavsiyeleriyle, Rusya'nın Ortodoks Osmanlı tebaası üzerindeki himayesi dahi kabul edilmişken, Menşikov daha da ileri gidip bir Osmanlı-Rus ittifakı talep ediyordu. Kabul edilemez hale gelen bu talepler bir savaşı kaçınılmaz kılmıştı. İşte bu şartlar altında başlayan Osmanlı-Rus savaşının ilk safhasında Rusya, Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. Ardından Sinop'ta limanda demirli bulunan ve 12 gemiden oluşan Osmanlı filosunu batırdı ve Sinop'u topa tuttu. Bu katliam sonucunda, İngiltere ve Fransa Osmanlı devletinin yanında donanmalarıyla savaşa katıldılar. Kırım Harbi sırasında Sivastopol bombalanmış, Rus donanmasının üssü olan bu liman şehri yerle bir edilmişti. Savaşın sona eren Paris kongresinde (1856) ise Rusya'nın Osmanlı devleti üzerindeki emellerine de şimdilik kaydıyla set çekilmişti. Ancak 1854 yılının başında bu savaşa hazırlanan Osmanlı devletinin mâlî durumu çok kötü durumdaydı. Savaş masraflarını karşılamak bir tarafa, câri masraflar bile zorlukla ödenebiliyordu. Geriye tek bir çare kalıyordu: yabancı bir ülkeden borçlanma.

Osmanlı devlet adamları, Paris ve Londra'dan sağlanacak bir miktar borçla bütçe çarkını çevirmeyi umuyorlardı. Uzun temaslar ve müzakerelerden sonra gerekli para temin edilmişti. Kısmî bir rahatlama sağlanan 1854 istikrazı kalıcı bir mâlî istikrar getirmedi. Bu suretle dışardan borçlanmanın yolu açılmış ve sıkışıkça dışardan borçlanmaya başvurulmuştur. 1854'de ilk istikraz yapıldıktan sonra, 1860 yılına gelindiğinde Osmanlı maliyesinin yine ne kadar feci bir durumda olduğu İstanbul'daki İngiliz sefaretinden yazılan raporlarda açıkça görülmektedir. Bugün de, Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır mâlî buhranın ve yapılması istenen reformların benzerlerini bu raporlarda görmek mümkündür. Yabancıların Bâb-ı Ali'ye ve devlet adamlarına

² Dışardan borçlanmaya Damat Fethi Paşa da muhalefet ediyor ve "devletin beş kuruş borç ederse batacağını, bir kere borca alırken önünün alınmayacağını, borca boğulup gideceğini" gerekçe gösteriyordu. Gerçekten de dedikleri bugüne dek aynen çıkmıştır.

yaklaşımları oldukça anlamlıdır. Çoğu kere, son derece gerçekçi ifadelerle kendisini gösteren bu raporlar, bugünkü durumumuz için de ibret verici manzaralar arz etmektedir.

İlk belge, 1854 istikrazının hangi şartlarda ve nasıl bir süreç sonunda yapıldığını anlatmaktadır. Belgeden de açıkça anlaşılacağı üzere, ancak çok sağlam teminatlar alındıktan sonradır ki, talep edilen para verilmiştir. İstanbul'daki İngiliz sefaretinden gönderilen raporun yer aldığı ikinci rapor, 1860 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun mâlî durumunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. İstanbul'daki âcil mâlî yardım gerekçeleri ayrıntılarıyla bildirilmektedir. Üçüncü belge ise, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Osmanlı Hükümetince alınması gereken tedbirlerle birlikte, kabinede yapılması istenen değişiklikleri de isim vererek işaret eder. Bunlar, ekonomik bir zâfiyet anında, yabancı müdahalelerin nerelere kadar uzanabileceğinin delilleridir.

TÜRKİYE'NİN BORÇLARI HAKKINDA MEMORANDUM³ 1854 İSTİKRÂZİ

1854 istikrazı %8 faiz⁴ ile 3.000.000 Sterlin tutarında idi ve Mısır valisinin Türk Sultanına ödediği vergi garanti gösterilerek yapılmıştı.

1854 Mart'ında Baron Rotschild Dışişleri Bakanlığı'na yazarak, kendisiyle Lord Clarendon arasında bir konuşma geçtiğini ve Sultan tarafından bir borç müzakeresi yapmak üzere Namık Paşa'nın yetkili kılındığından bahisle, resmi bir bilgi istedi. Majestelerinin hükümeti ise şartlar tamamen yerine getirildiği takdirde Türk hükümetine talep edilen borcun sağlanması hususunda her türlü gayreti göstereceğini bildirdi. O kritik zamanda durumun çok acil olduğunu, Bâb-ı Ali'nin mutlaka o paraya muhtac olduğunu, borçlanma anlaşması şartlarının tamamen yerine getirilmesi durumunda, Majestelerinin hükümetinin Türk hükümeti için elinden geleni yapacağını bildiren Baron Rotschild'in tam ve doğru olarak ifade eden mektubunu cevaplamak üzere Mr. Addington görevlendirildi.

Haziran ayında Reşid Paşa, Lord Clarendon'a söz konusu istikraz için Londra ve Paris'te yapmak istediği müzakerelerde, majestelerinin hükümetinin yardımcı olup olamayacağını sordu. Kendisine cevaben, Lord Clarendon'un, istikrazın başarıyla temininin ne kadar önem arz ettiğinin tamamen farkında olduğu ve Sultan tarafından müzakerelerde yetki verilen Mr. Black ve Durand'a elinden gelen her türlü yardımı büyük bir memnuniyetle yapacağı bildirildi.

³ British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, vol. 7., 36-44.

⁴ Fenn % 6 olduğunu söylemektedir.

Lord Stratford de Redcliffe⁵, majestelerinin hükümetine Türk nazırların bir İngiliz olan Mister Black ve bir Fransız olan Mösyö Durand'la, onları istikraz müzakerelerinde bulunmak üzere Paris ve Londra'ya göndererek ilk önce % 8 faizle, 30 yıl vadeli 3.500.000 Sterlin ve sonra bu miktarı % 85 nispetinde artırmak üzere temasta bulduklarını arz etti. Madenler, vergiler ve gümrükler teminat gösterilecekti. Türk hükümetinin gerçekte tercih ettiği, fakat dile getirmekte tereddüt ettiği nokta, bu ülkelerden (Fransa ve İngiltere) biri veya ikisinin garantör olmasıydı. Bu garantörlük, bir kefalet şeklinde değil, fakat ödemelerin zamanında yapılması için tahvil sahipleri adına nüfuz kullanabileceği hususunda idi.

Bu rapora cevabında, Lord Clarendon, Bâb-ı Ali'nin bu istikraz için kendi tekliflerini öne süremeyeceğini görmüştü. Gerçi borçlanma da kaçınılmazdı ve bir dakika bile ertelemek mümkün değildi. Fakat sadece paranın piyasa değeri üzerinden verilebilirdi. Bâb-ı Ali, müzakerelerde bulunmak üzere göndereceği heyete, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin tavsiyelerini dinleme talimatı vermedikçe hayal kırıklığına uğramaya ve vakit kaybetmeye hazır olmalıydı.

Lord Cowley daha sonra Türk istikrazı için tayin edilen heyetin Paris'e ulaştığını ve Londra'ya hareket etmek üzere olduğunu, M. Drouyn de Lhuys'un kendisine, iyi bir teminat verilmeden ve paranın harp masraflarına harcanacağına söz verilmeden istenen borcun karşılanmasının çok zor olduğunu söylediğini bildirdi. M. Drouyn de Lhuys'un ayrıca, garantörlüğün her iki hükümeti anapara ve faiz ödemekle sorumlu tutmaması, fakat Mısır vergisinin veya gösterilen diğer teminatların tahsilini kapsamasını tavsiye ettiğini ifade etti. Hatta, Fransız hükümetinin harcamalar üzerinde kontrol hakkı olmadıkça bu garantiyi bile veremeyeceklerini söylemiş. Bu kontrol de, İngiliz ve Fransız komiserlerin tayini ile sağlanabilirmiş.

Lord Stratford, mektupta istikraz müzakereleri için gönderilen kişilerin Paris'ten gönderdikleri raporu⁶ gördüğünü ve Bab-ı Ali'ye, müttefik iki ülkenin etkin bir garantisi olmadan kabul edilebilir şartlarda bir borçlanma müzakeresi yürütmenin mümkün olmadığını bildirdiklerini yazdı. Black ve Durand'ın, Veli Paşa ve Musurus Efendi'ye böyle bir garantinin alınması için başvurduklarını, kendisinin de Türk hükümetine, eğer istenen garantiler temin edilirse ve para harp masraflarına harcanırsa müttefiklerle anlaşılabilir istikrazın temininden hiç şüphe edilmemesini, ancak Paris ve Londra sefaretlerine gerekli talimatın verilmesinin şart olduğunu bildirdiğini ilâve etti.

Mösyö Durand ve Mister Black, Dışişleri Bakanlığına yazdıkları mektupta⁷, kendilerinin 5.000.000 Sterlin tutarında bir istikrazın temini için Türk hükümeti tarafından görevlendirildiklerini, çok özel ve ilâve bir teminat olarak, senede iki defa gerçekleşecek anapara ve faiz ödemesi için Osmanlı hükümetinin 280.000 Sterlin tutarındaki Mısır vergisini bölerek, Mısır valisine yazılacak bir fermanla, doğrudan ilgili taraflara ödemesi emrinin verileceğini, Avusturya istikrazında olduğu üzere, İngiltere ve Fransa hükümetlerinden de Sultana moral destek vermelerini talep ettiklerini ifade ettiler.

Kendilerine eğer istikraz ve iki hükümetin moral desteği Sultan tarafından isteniyorsa, bu müracaatın Türk sefaretî tarafından yapılması gerektiği bildirildi.

İstikrazı taahhüt eden Baron Goldsmidt ve Mister H. Palmer, bu iki şahsın 5.000.000 Sterlinlik bir istikraz anlaşması yapmak üzere Türk Sultanı adına görevlendirildiğinin kendilerine resmî olarak bildirilmesini istediler. Ertesi gün Musurus Efendi⁸, Majestelerinin hükümetinden Goldsmidt ve Palmer'a Mösyö Durand ve Mister Black'ın Türk hükümeti tarafından 5.000.000 Sterlin tutarındaki istikraz müzakerelerini yürütmeye yetkili kılındığının kamuoyuna ilânını talep etti. Talep edilen beyanname müteahhitlere şu şekilde ifade olundu:

*"Mösyö Durand ve Mister Black, Bab-ı Ali tarafından bütün masraflar dahil olmak üzere 5.000.000 Sterlin tutarındaki istikraz müzakerelerini yürütmeye ve Mısır vergisinden senelik 30.000 kuruşu teminat göstermeye tam yetkili kılınmıştır. Bab-ı Ali'nin Paris ve Londra'daki temsilcileri, fermân-ı hümayun ile, Sultan adına İstikraz Anlaşmasını imzalamaya yetkilidirler. Durand ve Black ile Goldsmidt ve Palmer arasındaki mukavele, Türk hükümetinin, taahhüt ettiği şartları yerine getireceğine itimad eden Lord Clarendon'un bilgisi dahilinde yapılmıştır".*⁹

İmza: Clarendon

Dışişleri Bakanlığı,

15 Ağustos 1854

⁷ 4 Ağustos 1854.

⁸ Osmanlı Devleti'nin Londra büyükelçisi.

⁹ 18 Ağustos 1854'de de müteahhitler Goldsmidt ve Palmer, Türk hükümeti adına yürüttükleri istikrazın ilk 2.000.000 sterlinlik kısmına dair müzakereleri tamamladıklarını ve bir ay içinde de kalan 1.000.000 sterlinin aynı şartlarda temin edileceğini bildirdiler. Başta talep edilen miktar olan 5 milyon sterlinden kalan 2 milyon için müzakereler 1855 yılının Nisan ayına kadar sürdü. Ancak paranın harcanmasında taahhüt edilen şartlara uyulmaması ve İngiliz ve Fransız elçiliklerinin tayin ettiği harcama komisyonunun etkin bir kontrol sağlayamaması nedeniyle kalan 2 milyon sterlin verilmedi.

⁵ Stratford Canning, (1786-1880). İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi. 1824-28 ve 1842-58 yılları arasında İstanbul'da bulunmuştur. 1852'de Lordluk payesiyle taltif edilerek Lord Stratford de Redcliffe adını almıştır.

⁶ 10 Ağustos 1854.

MÂLÎ SIKINTI DEVAM EDİYOR

Alınan bu borç, kısmî bir rahatlama sağlamış, fakat Kırım Harbi sonrası maliye yine zor duruma düşmüştü. Saraydaki sultanların ve vezirlerin debdebeli hayatı devam ediyor, fakat kimse sorumluluğu üzerine almadan başkasının üzerine atıyordu. Cevdet Paşa durumu bütün cepheleriyle görerek açıkça özetlemektedir:

*“Kırım muharebesi bize büyük bir ibret olub da kendimize çeki düzen vermek lazım gelirken bir garib sefâhet kapıları açıldı”.*¹⁰

*“Me'murîn ay başlarında maaşlarını isterler. Sultanlar ve kadınlar paranın nereden geldiğini bilmeyüb heman para deyü saltanatı iz'âc ederler. Sarraf, ve tüccar ve esnaf dahi para için devleti tazyik ederler. Hazinede para yok. Vükelâ âciz. İstanbul bir azim buhran içinde idi”.*¹¹

Bu şartlar altında, vezirlerinden ümidi kesen Sultan Abdülmecid 1275 Muharrem'inin 17'sinde (27 Ağustos 1858) Bab-ı Âli'ye baskın gibi bir ziyaret yaparak vezirleri huzuruna çağırtdı.¹² Sadrazam Âli Paşa'ya:

“Sen nasıl sadrazam olacaksın? Böyle şeylere bakmıyorsun. Mührü alırlar da adamı koğuverirler; mes'ûliyet altındasın.”

diyerek şiddetle onu azarladı. Damad Paşalar da tekdîrden nasiplerini aldılar. Refia Sultanın 60.000 kese akça borcundan haberi olmadığını söyleyen Mehmed Ali Paşa'ya iyice hiddetlenerek onu düelloya davet edecek kadar ileri gitti.

“Sultanlar gece mehtablarda gezermiş. Benim gece mehtabda gezer kızım yokdur. Anları da redd edeceğim. Bu heriflerin harekâtı artık namusuma dokunur oldu.”

deyip ertesi gün hepsini memuriyetlerinden azletti.

Bâb-ı Âli'de okunan hatt-ı hümayunda da:

*“Devlet-i Aliyye'nin islâh-i umûr-i mâliyyesi için ... bazı düyûnun hakk u insafa tevfkân tedkiki ve bundan böyle mesârifin bir hüsn-i tasarruf yoluna konulması zımında iktizâ-yı halin icrâsıyla ba'd-ez-in saray-i şâhane ve sultan saraylarına eşya bey' edenlerin ve akça ikrâz eyleyenlerin alacakları vechen mine'l-vücûh kabul clunmayacağı”*¹³

ilân edildi. Bu esnada Saray-ı hümayun kadınlarının arabaya binmemesi için de Serasker Rıza Paşa arabaları zincir ile birbirine bağlattı. Mamafih, bütün bunlar, Sultan Abdülmecid'in Serfirâz Hanım'a meftûn olmasından kaynaklanıyordu. Ona söz geçiremiyor, nazlanmalarına dayanamayıp aldığı karar-

lardan geri adım atıyordu. Zaten çok geçmeden damad paşalar tekrar birer göreve tayin edildiler.

Fakat mâli sıkıntı da gittikçe şiddetleniyordu. 1276 Şaban'ında (Ekim 1859) Sultan Abdülmecid, Vekilleri mabeyne çağırarak devletin mâlî durumundan bahisle, Beyoğlu tüccarından ağır şartlar ile akça istikraz olunmasının, devletin mâlî itibarını ihlâl ettiğini, Vükelâ meclisinin, toplanarak bir karar almasını istedi.

Âli Paşa'nın padişaha:

*“Devlet-i Aliyyeniz bitdi. Himmet-i şâhânenize muhtacdır”.*¹⁴

demesi ve Meclis-i Vükelâda kaleme alınan mazbatada, “Saray-ı hümayun eski haline döndürülmedikçe bu derde çare yoktur” şeklinde şiddetli sözlerin yer almasından haberdar olan Sultan, Âli Paşa'yı azlederek Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa tayin etti. Fakat yeni sadrazamın aldığı tedbirler, mülkiye memurlarının maaşlarını azaltmak gibi yekun tutmayan, fakat büyük gürlütü koparan cinstendi. Bir gün padişahın huzurunda gümrük meselesi açıldığında “merhum valide sultan bundan dahi irtikâb etmiş” sözünü telaffuz etmesi bardağı taşıran son damla olduğundan, Sultan “bu herif benim ölmüş validemden ne istiyor? Anı irtikâb ile itham ediyor” diyerek mührü aldirip Meclis-i Tanzimat reisi Rüşdü Paşa'yı sadarete getirdi. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu defaki sadâreti sadece 66 gün sürdü. Fakat bu süreklî tayin ve azillerle mâlî buhrana çare bulmaya imkan yoktu. Eskiden herkes bir tanıdığından borçlanarak işini gördüğü halde şimdi neredeyse tedavülde akça kalmadığından sarraflarda dahi para bulunmaz olmuştu.¹⁵ Durumun vahametini yine Ahmed Cevdet Paşa'dan dinleyelim:

*Vükelâ, “Sultanların ve saray kadınlarının, ale'l-husus Serfirâz Hanım'ın böyle arkası alınamayan borçlarının çaresi bulunamaz” diyerek islah-ı umûr-i mâliyyeden izhâr-i acz ettiler. Üç dört ay maaşlar verilemeyüb tedâhülde kalmağla akça devirden kalkarak âlemi bir muzâyaka-i umûmiye istilâ etdi. Tüccar ve sarrâfandan her gün iflâs edenler olmağla birçok mağaza ve dükkânlar kapandı. ... Zât-ı Şâhâne çend rûz nâ-mûzâc oldu. ... Bu buhran içinde teessüf edilecek haller vuku buldu. Şöyle ki: Saray-ı hümayundan alacakları olan ve Devlet-i Aliyye'nin Hıristiyan tebaasından bulunan esnafın arzihalleri Bâb-ı Âli'ce kabul olunmadığından, ... bunlardan birkaç yüz kişi bir vapur istikra ile doğru Fransız ve İngiliz ve Rusya sefâretlerine giderek birer arzihal takdîm ile bağışub çağırıldılar.”*¹⁶

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, s 8.

¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Marûzât*, İstanbul, Çağrı Yay., 1980, s 11.

¹² *Marûzât*, s 12-13.

¹³ *Tezâkir*, 13-20, s 56.

¹⁴ *Marûzât*, s 16.

¹⁵ *Tezâkir*, 13-20, s 99.

¹⁶ *Marûzât*, s 19-20.

İşte bu buhran şartları altındaki Osmanlı maliyesinin durumuna İngiltere kayıtsız kalamazdı. İngiliz Hariciyesi'nin bu konudaki yazışmaları dikkat çekicidir:

OSMANLI MALİYESİNİN DURUMU¹⁷

Doküman No: 334
İstanbul, 16 Haziran 1860

Sir H. Bulwer'den Lord J. Russel'a

Lordum,

Burada vaziyet çok ciddidir. İmparatorluk, bütün suistimallere ve üzerine binen zorlukların ağır yüküne rağmen ayakta. Türk hükümeti de dost ülkelerin himaye ve desteğiyle, eğer kendisine daha iyi şartlarda ve daha iyi bir şans verilirse kalkınma yolunda çalışmaya devam etmektedir.

Rusya'nın planları açıktır. Kuvvet kullanma ve işgal yollarını daha önce denemişti. Son harpte¹⁸ bunun fayda sağlamayacağını gördü ve yenildi. Şimdi de huzursuzluk ve iç kargaşa çıkarma yolunu deniyor. Bulgar ve Sırp huzursuzluğundan sonra ilk olarak Ermenileri kışkırtıyor ve bir Ermeni generalini Rus hizmetine aldı. Artık Rusya'nın [Osmanlı] İmparatorluğu'nun yakında düşüşüne karar verdiğine kesin gözüyle bakıyorum. Bunun yollarını da kendisi hazırlıyor. İmparatorluk içindeki her türlü gelişmeyi engelliyor. İmparatorluk da dışardan destek görmeden karşı tedbirler alacak durumda değil. Bu duruma dikkatinizi çekmek istedim.

Türkiye için gerekli olan ilk şey, mâlî düzendir; bunun için de ilk adım bütçe disiplininin sağlanmasıdır. Yapılacak iş, bir yandan devlet harcamalarını sıkı bir kontrol altına alırken öte yandan gelirin toplanma ve dağıtımında iyi bir teşkilatlanmadır.

Bugünkü bütçe itibarıyla gelirler hemen hemen masrafları karşılamaktadır. Sıkı bir kontrolle masraf 1/3 kısılıp gelirler 1/3 artırılacak gibi görünmektedir. Böylece mevcut gelirlerin yarısı olan 5 milyon Sterlin fazla verilebilecektir. Bu hesap tutarsa 5 milyon, veya 6 milyon, hatta 7 veya 8 milyon Sterlinlik bir borcu karşılamak mümkün olacaktır.

Burada yeni bir borca neden acilen ihtiyaç duyulduğunu açıklayacağım:

¹⁷ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, vol. 7., s 1-3.*

¹⁸ 1854-55 Kırım Harbi. Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve sembolik olarak İtalya'nın ittifakıyla Rusya'yı mağlup etmiş, Sivastopol'un ve deniz üssünün bombalanmasıyla Rus donanmasına da ağır bir darbe indirilmişti.

Türk hükümetinin verdiği yüksek faiz, İstanbul'daki sermayedarları bu hükümete borç vermeye sürükledi. Çoğu kere, istenen miktarı tamamlamak için büyük sermayedarlar küçük sermayedarlardan borçlandılar. Bu şehirde bütün tüccar ve sermayedarların aynı zamanda doğrudan veya dolaylı olarak devlete borç verdiğini söylemek mübalağa sayılmaz. Öte taraftan fakir sınıf hemen hemen tamamen tüccar ve sermayedarlara bağlı. Bu yüzden en yukarılarından en aşağıdakine kadar hükümette genel bir huzursuzluk var. Ordu ve donanma aynı şekilde gayr-ı memnun.

İtiraf etmeliyim ki, kanaatimce bu şartlar altında Türkiye'ye bu yardımın yapılması hem güvenli, hem de siyaseten çok yerinde olacaktır.

Ancak, gerekli teminatlar ve gerekli tedbirler alınmadan hiçbir şey verilmemelidir.

İmza
Henry L. Bulwer¹⁹

OSMANLI MALİYESİNİN DURUMU²⁰

Doküman 4, No: 485
Dışişleri Bakanlığı 11 Eylül 1860

Lord J. Russel'dan Sir H. Bulwer'e

Ekselanslarının ilginç raporlarından 20. Ultimonun 517 numaralı ve 22. Ultimonun 534 numaralı olanlarını aldım ve kraliçeye arzettim.

Bu raporlar, majestelerinin hükümetinin Türk İmparatorluğu'nun istikbali hakkındaki endişelerini hiçbir şekilde hafifletecek gibi görünmüyor.

534 numaralı raporda Serasker'in²¹ nasıl bir yolsuzluğa bulaştığını en ağır ifadelerle sergiliyorsunuz. İfade ettiğinize göre tasarrufunda yıllık 6.000.000 Sterlin bulunuyor. Kendisi gittikçe daha zenginleşirken ordunun maaşı ödenmiyor, iyi beslenmiyor ve iyi giydirilmiyor. Rüşvet alabileceği namus-

¹⁹ Lord Stratford de Redcliffe'in yerine geçen İngiltere büyükelçisi.

²⁰ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, vol. 7., s 8-9.*

²¹ Hasan Rıza Paşa. Bu belgede geçen beşinci Seraskerliği Ekim 1857 - Haziran 1861 arasındadır. Konya, Selanik, Bursa, Halep, İzmir valiliklerinde bulundu. Kaptan-ı Deryalık yanı sıra 8 defa Serasker, 2 defa Ticaret Nazırı, 3 defa Tophane Müşiri, 4 defa Bahriye Nazırlığı yaptı. Zeki, fatin, malumatı vasat, muhibb-i fukara, sahib-i servet olarak tasvir ediliyor. Öl. 1294/ 1877. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, İstanbul: Sebil Yay., 1995, s 440.

suz müteahhitlerle, devletin aleyhine olacak mukaveleler imzalıyor. Şikayetlere rağmen şimdiki makamında tutulmaya devam edilirse, sonuç bir ihtilal olabilir.

Ordunun her yerde maaşlarının gecikmeli olarak ödenmesi bu tespiti doğrulamaktadır. Bazı vilayetlerde bu gecikme on iki aydan az olmadığından askerler memnun değiller. İstanbul'da bile Sultanın hükümetinin varlığını tehlikeye atabilecek bir itaatsizlikten korkuluyor.

Diğer taraftan Fransız elçisinin Serasker'i koruduğu ve onun Ekselanslarının sempatisini kazanan Kaptan Paşa²² kadar rüşvetçi olmadığını ilan ettiği söyleniyor.

Bu kabul edilmesi güç manzara karşısında Sultan herkese iltifat gösteriyor, fakat hiç kimse onun hükümetini kuvvetlendirecek veya destek verecek şekilde hesaplı hareket etmiyor. Bu vaziyet karşısında gördüğümüz manzara şudur:

1. Vergilerle toplanan para Sultan'ın açgözlü nazırlarının ihtiraslarına harcadığı için şurası kesindir ki, yabancı sermayedarlardan borç para almanın hiçbir faydası olmayacaktır. Eğer hiç para alınmazsa bir gün gelir reform yapılabilir. Eğer borçla para bulunursa sistem değişmez ve bir gün mutlaka ihtilal olur.

2. Sultan'ın danışmanları yolsuzluğa bulaşmışken, yabancı danışmanların nüfuz mücadelesine girişmeleri hayal kırıklığı yaratıyor. Eğer Kaptan Paşa da Serasker kadar yolsuzluk içinde ise bırakın Serasker'le birlikte Kaptan Paşa da azledilsin. Sultan'ın namussuz nazırlarının görevde kalmasında İngiltere'nin hiçbir menfaati yoktur.

3. Türkiye'nin bu sancılı hastalığını iyileştirecek çareler varsa, ilk olarak bunu uygulayabilecek birini bulmalıyız. Alınacak en akıllı tedbirler bile aptal ve namussuz insanların eline bırakıldığında hiçbir fayda sağlamaz. Majestelerinin hükümetine öyle geliyor ki, orduyu, maliyeyi ve adliye Nezaretini kontrol edecek, korkusuz, tarafsız ve dürüstçe çalışacak 4 veya 5 kişiyi bulunursa Türkiye için hala bir ümit olabilir. Bu adamları bulmak için de Bab-ı Ali'nin mevcut nazırları çevresinin dışına çıkmaya da gerek yoktur.

Şimdiki Sadrazam ordunun idaresini kendi uhdesine aldığı anda maaşlar ödenecek, yiyecek ve giyecekleri temin edilecektir. Maliye Nazırı Rüştü Paşa vergilerin toplanmasında, Sultan'ın koyduğu oranların üzerine çıkılmasına, hazineye tamamen ulaştırılmasına dikkat etsin. Fuad Paşa Hariciye'de kalsın. Meclis-i Âli-i Tanzimat reisi Âli Paşa adaletin Hristiyanlara ve Türklere uygulanmasına dikkat etsin.

Eğer bu dört kişi Sultan tarafından yerinde bırakılır ve diğerleri bazı karanlıklar çevrilmeden görevden alırsa, idareye yeni bir ruh üflenmiş olacaktır. Fakat bunun için Sultan kararlı, bu dört nazır da yolsuzluğun her türlüünü cezalandırmada çok ciddi ve istikrarlı davranmalıdır.

Devletin acil harcamalarını karşılamak için hazinede hiç para kalmadığını söyleyeceksiniz. Fakat kamu borçları, reformu takiben gelmeli ve öne geçmemelidir. Eğer maaşlarının artık düzenli olarak ödeneceği taahhüt edilirse 12 aydır bekleyen askerler kısa bir süre daha bekleyebilirler.

Bu mektubu, eğer geri verirse Sadrazama, ve Sadrazam geri verse de vermese de Âli Paşa'ya okuyabilirsiniz.

İmza
J. Russel

²² Damad Mehmed Ali Paşa.

Doğu Batı

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

ISSN:1301-4153 Sayı: 17 2001/4

Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları

adına sahibi

ve

Genel Yayın Yönetmeni: *Taşkın Takış*

Genel Koordinatör: *Evlîya Çebi*

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: *Savaş Köse*

Ankara Temsilcisi: *Sunay Aksoy*

•

Sanat Yönetmeni: *Haknen S. Akkerman*

•

Yayın Kurulu

Halil İnalçık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay, Etyen Mahçupyan,
Süleyman Seyfi Ögün, Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

•

Danışma Kurulu

Oğuz Adanır, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent
Kahraman, Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert, İlber Ortaylı,
Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

•

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos
aylarında yayınlanır.

Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

İmla ve noktalamalarda yazarın metni esas alınmıştır.

Dergiye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları

Necatibey Cad. 14/23 Kızılay/ANKARA

Tel: 0 (312) 229 86 72 Fax: 0 (312) 384 34 37

e-mail: dogubatidergisi@hotmail.com

www.dogubati.com

Kapak Tasarımı: *Reprus Dizgi: Akdeniz*

Baskı: *Cantekin Matbaacılık*, Kasım 2001

1. Baskı: 4 500 adet

Önceki Sayılar ve Abonelik için:

Tel: 0 (312) 229 86 72

Ön Kapak Resmi: *Communication Arts*, Kasım 1999.

Arka Kapak Resmi: *1999 Adobe Systems In Corporated*,

Reklam Çalışması, *Communication Arts* 1999.

İçindekiler

5 • DOĞU BATI'DAN Her Son Bir Başlangıçtır ve Her Başlangıç Bir
Komedyadır!

TARİH

- 9 • HALİL İNALCIK Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine
Toplu Bir Bakış
- 35 • ŞEVKET PAMUK Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında
Osmanlı Ekonomisi
- 43 • BÜLENT ARI Osmanlı Maliyesinin İflası ve 1854 İstikrâzı
- 55 • CANAY ŞAHİN Yeni Bir Çalışma Işığında Osmanlı'da
Dış Borçlanma ve Mali İflas Üzerine
- 67 • SELÇUK AKŞİN SOMEL Bir Malî Sorun Olarak Osmanlı Son
Döneminde Eğitim Yatırımları ve
Vergilendirme Meselesi
- 79 • ORHAN GÜVENEN Türkiye Ekonomisi ve Zaman Dinamiğinde
Sosyal Sermaye Eksikliği Kapsamında Bazı Yorumlar

EKONOMİ

- 87 • FERİDUN YILMAZ İktisatta "Politik" in Doğası
- 105 • BHIKHU PAREKH Üstün İnsanlar Mill' den Rawls'a
Liberalizmin Dar Görüşlülüğü
- 121 • NURGÜN OKTİK & FUSUN KÖKALAN Immanuel Wallerstein;
Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi
- 135 • JOHN FRIEDMANN Yoksulluğu Yeniden Düşünmek:
Yetkilendirme ve Yurttaşlık Hakları
- 153 • SELİM SOMÇAĞ Küreselleşmenin Ekonomik Anlamı

EKONOMİ, TÜRKİYE VE KRİZ

- 161 • MERİH CELASUN Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı,
Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001
- 181 • FARUK SELÇUK "Alacakaranlık Kuşağı"
- 187 • ERİNÇ YELDAN Türkiye Ekonomisi'nde 2000-2001 Krizinin
Yapısal Kaynakları Üzerine
- 197 • SÜLEYMAN DEMİREL Cumhuriyet ve Türkiye Kalkınması